

Glagoljaška kultura i pismenost

Šarić Kovačević, Tina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:009938>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

Tina Šarić Kovačević

GLAGOLJAŠKA KULTURA I PISMENOST

ZAVRŠNI RAD

Pula, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

Tina Šarić Kovačević

GLAGOLJAŠKA KULTURA I PISMENOST

Završni rad

JMBAG: 0115050824, izvanredna studentica
Studijski smjer: preddiplomski studij kulture i turizma

Predmet: Kulturno-povijesni spomenici

Znanstveno područje: humanističke znanosti
Znanstveno polje: povijest
Znanstvena grana: nacionalna povijest
Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Tina Šarić Kovačević, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 9. rujna 2019.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Tina Šarić Kovačević, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Glagoljaška kultura i pismenost“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 9. rujna 2019.

Potpis

SAŽETAK

Nastanak glagoljice vezuje se za sredinu 9. stoljeća te za braću Sv. Ćirila i Metoda. Sveta su braća prosvijetlila slavenske narode evanđeoskim naukom, ali i postavila temelje njihovoj pismenosti i kulturi. Glagoljica je teškom mukom izgurala latinicu iz upotrebe, najprije u bogoslužju, kasnije i u svim ostalim sferama društva. Kroz vrijeme se njezin oblik mijenjao; počela je kao obla, zatim kroz prijelazno razdoblje postala uglata glagoljica.

Ostavština glagoljaša mnogobrojna je. Najpoznatiji glagoljaški natpis je Bašćanska ploča, pronađena na otoku Krku. Ona predstavlja najstariji poznati dokument u kojem je hrvatsko ime pisano na hrvatskom jeziku, svjedočeći tako o hrvatskoj kulturi koja seže daleko u prošlost.

Ključne riječi: braća Sv. Ćiril i Metod, pismenost, glagoljica, Bašćanska ploča, kultura

ABSTRACT

The origin of the Glagolitic script is connected to the middle of the 9th century and the brothers Saints Cyril and Methodius. The two brothers enlightened the Slavic people with gospel doctrine and at the same time laid foundations for their literacy and culture. The Glagolitic script was slowly pushing the Latinic script out of use, first in the Catholic surroundings, and later on from all the other spheres of society. Over time, the shape of the Glagolitic letters changed; it began as a circle, then became a square Glagolitic through the period of transition.

The legacy of the Glagolitic script is numerous. The most famous Glagolitic inscription is the *Bašćanska Ploča*, found on the island of Krk. It is the oldest known document in which the Croatian name is written in Croatian language. It also shows us how back in the past the Croatian culture really goes.

Keywords: brothers Saint Cyril and Methodius, literacy, the Glagolitic script, *Bašćanska Ploča*, culture

Pregledala: Ema Žufić, magistra engleskog jezika i književnosti i pedagogije

Sadržaj

1. UVOD	1
2. NASTANAK GLAGOLJICE I NJEZINA UPOTREBA	3
2.1. Razvoj i tipovi glagoljaškog pisma.....	6
2.2. Širenje glagoljice	8
3. NATPISI NA GLAGOLJICI	11
4. PRAVNI SPOMENICI	15
5. LITURGIJSKI TEKSTOVI	17
5.1. Misali.....	17
5.2. Brevijari.....	19
6. HRVATSKA SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST	20
7. ALEJA GLAGOLJAŠA	23
8. ZAKLJUČAK	29
POPIS PRILOGA	31

1. UVOD

Predmet završnog rada je *glagoljaška kultura i pismenost*. Glagoljica je, prije svega – simbol hrvatskog nacionalnog identiteta. Od njezinog nastanka pa sve do potpunog nestanka (na hrvatskim se prostorima zadržala sve do 19. st., kada ju je iz upotrebe istisnula latinica), možemo pratiti razvoj pisma kao i razvoj hrvatskog književnog jezika. Zahvaljujući pronalascima epigrafskih spomenika i mnogobrojnih književnih tekstova na glagoljici, vidljivo je da pismenost Hrvata seže u daleku prošlost.

Cilj rada je prikazati na koji način i zbog čega je glagoljica postala tako bitna u bogoslužju, a kasnije i u ostalim sferama društvenog života. Korištena metodologija rada je analiza podataka iz knjiga, znanstvenih članaka i *web* izvora.

Završni rad sastoji se od ukupno šest poglavlja, koja su koncentrirana na sam nastanak glagoljice i njezin dolazak u hrvatske prostore, do najvažnijih dostignuća i ostavštine glagoljaša.

Prvi dio rada uvodi nas u temu; odnosi se na *nastanak glagoljice* – koje su prilike u dovele do stvaranja glagoljice i u kojim se područjima najviše upotrebljavala. Glagoljica nastaje u ono doba kada je bila važna simbolika stvari i kada se svemu traži dublji smisao; kao takva zadržala se u crkvenim redovima.

Nadalje, *razvoj i tipovi glagoljaškog pisma* prikazuju razvitak glagoljice kroz vrijeme, od oblog do uglatog oblika. Prepostavlja se da je proces tekao od poluoble do uglate glagoljice.

Sljedeće potpoglavlje odnosi se na *širenje glagoljice*, koje se događalo u Hrvatskoj, isto tako i izvan granica zemlje, pri čemu su prednjačile Češka, Poljska, Italija, Francuska i Slovenija. Glagoljica se većinom širila i razvijala na dijelovima uz obalu, nešto manje u unutrašnjosti. Za Hrvatsku su najvažnija tri biskupska središta, od kojih se dalje glagoljica širila ostatkom zemlje i po Europi.

Zatim slijede najvažniji *natpisi na glagoljici*, od kojih su neki najstariji svjedoci

postojanja ovog pisma. U prvome redu Bašćanska ploča, zatim Krčki natpis te Valunska ploča. Bašćanska ploča ima i dublje značenje, dokaz je postojanja Hrvatske. Otok, ali i grad Krk, imaju veliko značenje za same početke toga pisma.

Poglavlje koje slijedi, *pravni spomenici*, odnosi se na tri važna nalaza pravne prirode na glagoljici. Jasno je kako je glagoljica prešla granice same Crkve te je istom brzinom počela djelovati i na sve ostale sfere u državi.

Slijede *Liturgijski tekstovi*, zbog kojih je u prvi mah glagoljica i nastala. Misali i brevijari danas predstavljaju jako vrijednu zbirku glagoljaške baštine, a čuvaju se u knjižnicama diljem Europe.

Književnost srednjega vijeka je, pesimizmu unatoč, iznjedrila kvalitetna djela čija se vrijednost svakim novim danom povećava.

Zadnje poglavlje završnog rada donosi podatke o *Aleji glagoljaša*, najvažnijem spomeniku podignutom glagoljašima i glagoljaštvu, a proteže se uz cestu od Roča do Huma. Jedanaest spomen-obilježja slavi veličanstveno djelo Ćirila i Metoda te predstavlja posvetu kulturnim djelatnicima i prosvjetiteljima, hrvatskim popovima glagoljašima.

Na kraju samoga rada nalazi se zaključak, u kojemu su sažeta sva saznanja prikazana kroz ovaj završni rad.

2. NASTANAK GLAGOLJICE I NJEZINA UPOTREBA

Glagoljica je jedno od dvaju staroslavenskih pisama. Nastanak glagoljice vezuje se za sredinu 9. st. Stvorio ju je Sv. Ćiril, bizantski redovnik iz Soluna, kao pismo slavenskog prijevoda grčkih liturgijskih tekstova, za potrebe širenja kršćanstva među moravskim Slavenima. Ima dugu i zanimljivu tisućljetnu povijest.

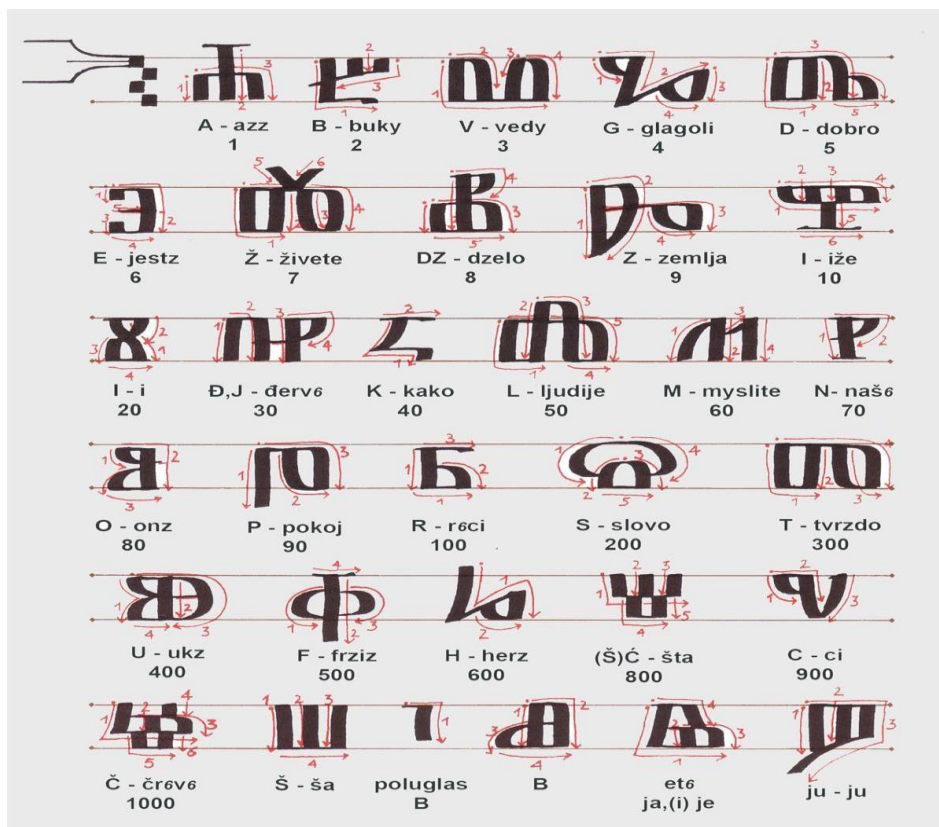
Hrvatski kulturni pejzaž proživljava snažne promjene u posljednjim godinama IX. stoljeća. Usprkos snažnoj struji latinice kojom su do tog trenutka bile prožete sve sfere neke zemlje, začeto je hrvatsko glagoljaštvo. Ono donosi novu grafiju i jezično-književnu sastavnicu te postaje čimbenik vjersko-prosvjetnoga, društvenoga i gospodarskoga života poluurbanih i seoskih sredina.

U to je vrijeme Crkva bila vrlo jaka, s papom na čelu. On se pobunio protiv svećenika glagoljaša, koji su se u to doba nalazili na većem dijelu državnog prostora. Takva papina pobuna dovela je do učinka sasvim suprotnog od željenog – glagoljaški kler je, naime, dobio poticaj da se što bolje stručno obrazuje te uz tadašnji slavenski, nauči i latinski jezik. Bogoslužje se do tada služilo na latinskom, grčkom i židovskom jeziku. Svi ostali jezici smatrali su se "barbarskim" te su takvi jezici – među njima i slavenski – uvedeni protiv običaja Zapadne crkve.

Slaveni su se smjestili između Istoka i Zapada. Sv. Ćiril je nastojao ujediniti crkve tih dviju strana te je tom prigodom (točnije, 867.) u Mlecima pred svećenstvom zagovarao pravo na ispovijedanje vjere na slavenskom jeziku i pismu. Njegova nastojanja postigla su uspjeh već godinu nakon, kada je papa Hadrijan II. odobrio korištenje slavenskih jezika i glagoljice. Dakle, glagoljica je nastala upravo za potrebe širenja kršćanstva. Sama riječ *glagoljati* govori nam o obavljanju službe Božje. Repertorij koji su Konstantin i Ćiril priredili za život slavenske Crkve dijelom je baziran na grčkoj duhovnosti, ali i na liturgiji koja je uvriježena na Zapadu. Originalan karakter ovoga pisma odgovarao je naporima Slavena da se izdvoje svojom kulturom, pismenošću i crkvom.

Najstariji kanonski sloj ćirilometodske pismenosti jest duhovna književnost Bizanta presađena na jezik Slavena i slavenski narodni prostor. Pri zapisivanju slavenskog

jezika, odnosno prijevoda s latinskog na slavenski, Ćiril je naišao na određene probleme. Latinski jezik nije bio prilagođen slavenskim glasovima. Tom prilikom on je predstavio pismo glagoljicu, koja je sadržavala potrebna slova za glasove č, ć, đ, š, ž. Ona ima glasovne, značenjske i brojčane vrijednosti. Glagoljica je imala i drugačiji raspored slova od latinice, a svako slovo je imalo i svoje ime. Taj grafemski sustav nazvan je *azbukom*. Sastoji se od 38 grafema ili znakova. Glagoljica nema posebnih znakova za brojeve, već svako slovo ima brojnu vrijednost. Da bi se u rečeničnom zapisu neko slovo čitalo kao broj, autor je upućivao čitatelja da tako postupi posebnom crticom (titlom) iznad samog slova ili pak točkom ispred i iza slova. Na taj su se način razlikovali slova i brojevi.

Slika 1- uglata glagoljica (Izvor: <http://www.hum.hr/glagoljica.htm>, pristupljeno 16. ožujka 2017.)

Glagoljska se slova izvode iz grčkoga alfabeta, alkemijskih znakova, geometrijskih oblika, kršćanskih simbola ili magičnog savršenog lika, mandale, koji u sebi objedinjuje brojne discipline, koji je i geometrijski i apstraktan, simboličan; koji je sažetak antičke i kršćanske filozofije.¹

Konstantin Ćiril stvara prvo slovo – to je *az*. Ono označava križ; kada se čovjek krsti, postaje kršćanin. Drugo slovo je *buki*, što u njemačkom jeziku označava *knjigu*, a u slavenskom *pismo* ili *slova*. U njegovom prvotnom sustavu to je znak s tri crte, tri podignuta prsta, s trokutom ispod.

Pisani sustav glagoljice osmišljen je i ostvaren u vremenu kad je simbolično označavanje vrlo snažno i kad se svemu pojavnome u svijetu nalazi dublji, iskonskiji smisao, pa i to da se Slaveni uključuju u kršćanstvo u devetom stoljeću. Devet je umnožak broja tri, a tri je sveti broj jer označava Sveto Trojstvo. Prvotna glagoljica, dok je još bila obla, kao sustav znakova sastoji se od kruga i trokuta i crte koje su obično trojne i označavaju Trojstvo kao savršenstvo. U kasnijem razvoju glagoljice zaboravljeno je to prvotno simbolično značenje glagoljice kao pisma. Konačni oblik u punoj uglatosti glagoljica dobiva kad se njome počinju tiskati knjige, od prvotiska Misala iz 1483. dalje.²

O samom nastanku glagoljice postoji veliki broj teorija. One najbitnije su egzogena, endogena i egzogeno-endogena teorija, odnosno kombinacija obje. Egzogena skupina smatra da je Konstantin Ćiril sastavio glagoljicu iz nekoliko njemu poznatih pisama, dok zastupnici endogene teorije smatraju da je on stvorio vlastiti i samostalan slovni sustav. Neki, pak, smatraju da se nastanak obvezatno mora promatrati kroz obje teorije, koje se na koncu i objedinjuju u jednu, egzogeno-endogenu.

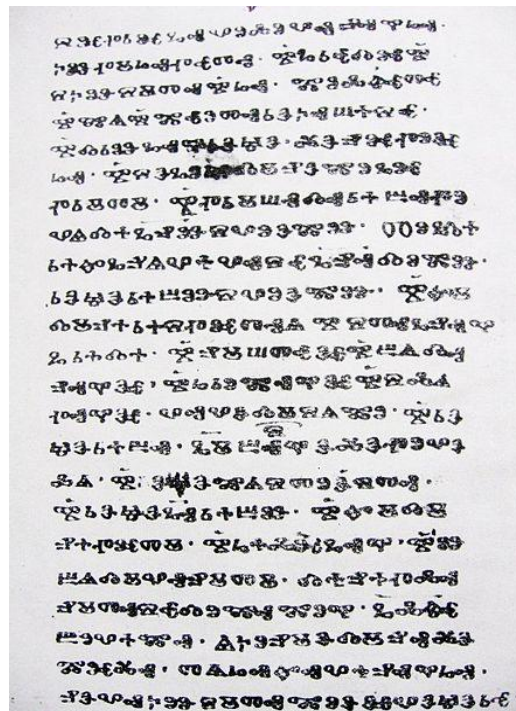
¹ Sambunjak, S., 1998., *Gramatofija Konstantina Filozofa Solunskoga*, De metra, Zagreb, str. 50.

² Bratulić, J., 1994., *Aleja glagoljaša Roč – Hum*, Znamen, Zagreb-Pazin-Roč, str. 27.

2.1. Razvoj i tipovi glagoljaškog pisma

Glagoljicu su u njezinom tisućljetnom razvitku dijelili na staru, oblu i uglatu. Prvotna glagoljica nije bila ni specifično obla ni uglata. Između oble i uglate glagoljice pronađeni su prijelazni oblici koji se na našem prostoru ogledaju ponajviše u spomenicima XII. st.

Oblu glagoljicu odlikuju slova koja su stilizirana oblo. Pismo je oblikovano kao minuskulno i majuskulno. Majuskulama se pišu naslovi i inicijalna slova, a minuskulama osnovni tekst. Majuskule su strogo u dvolinijskom sustavu, a minuskulna slova to tek nastoje biti, iako pojedina prelaze gornju i donju liniju. U dvolinijskom se pismu tijela slova, ili njegovi najvažniji dijelovi, smještaju među dvije linije. Pojedina slova nešto su niža te se smještaju uz gornji ili donji rub reda. Pismo najčešće slobodno lebdi između linija. Među najstarije spomenike oble glagoljice ubraja se *Assemanijevo evanđelje*, koje se čuva u Vatikanskoj biblioteci. Ostali spomenici tog razdoblja su *Zografsko evanđelje*, *Marijinsko evanđelje*, *Kločev glagoljaš*.³

Slika 2-Assemanijevo evanđelje (lijevo), Zografsko evanđelje (desno) (Izvor: http://hrvatska-bosna.eu5.org/hr_kultura/stara_nehrvatska_glagolica.htm, pristupljeno 8. kolovoza 2019.)

³ Bratulić, J., 1995., *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, str. 41.-42.

Prijelazno je razdoblje između oble i ugate glagoljice (bugarska i hrvatska glagoljica) XII. – XIII. stoljeće. U hrvatskoj glagoljici tada se javlja *poluglas* u obliku sitnoga znaka uz gornji rub slova i zatim se spušta u redak i postupno postaje pravo novo slovo.⁴ Periodizacija spomenika nikad nije samo obla ili samo ugate, već se moraju promatrati i drugi razlikovni elementi kao što je postojanje ili nepostojanje znakova za nazale, za jery, ili miješanje pojedinih slova iz drugoga sustava. *Ročki glagoljski abecedarij* primjer je standardnoga glagoljskoga pisma u Hrvatskoj u prijelaznom razdoblju.

Razdoblje ugate glagoljice traje od sredine XIII. stoljeća pa sve do kraja XV. stoljeća. Ugate je glagoljica najčešća u primorskim krajevima: Istra, Dalmacija, Krk i Cres. Budući da se u tom periodu mnogo više ljudi opismenjuje, glagoljsko se pismo počinje uvelike razlikovati od svojih početaka. Liturgijske knjige, misali i brevijari počinju se pisati ustavnim odnosno liturgijskim pismom. Neki od liturgijskih kodeksa tog vremena su *Vatikanski misal (Illyr. 4)*, *Misal kneza Novaka*, *Ročki misal* i drugi.

† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ † Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

† Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ
 Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ Ɔ

Slika 3-oble i ugate glagoljica (Izvor: <https://hrvatskiporebiblog.wordpress.com/izvannastavne-aktivnosti/glagoljaska-druzina/glagoljica/>, pristupljeno 8. kolovoza 2019.)

⁴ Nazor, A., 2008., “Ja slovo znajući govorim...”, ERASMUS NAKLADA, Zagreb, str. 16.

Za razliku od uglednih rukopisa uglate glagoljice, neliturgijski kodeksi pisani su puno slobodnije i manje uglato. Slova odstupaju od simetričnosti i pravilnosti, probijaju gornju i donju liniju te se uspostavlja čvrst četverolinijski sustav. Takvo se pismo naziva *ustavno* ili *uspravno*. Pismo se upotrebljava u kronikama, bilješkama i ispravama. Najpoznatiji kodeksi pisani ustavnim pismom jesu *Frašćićev psaltir* i *Oxfordski zbornik*.

Krajem XIV. stoljeća javili su se primjeri pravog kurzivnoga pisma, s kosim slovima, nesimestričnim i nesigurnim oblicima, često i međusobno povezanim horizontalnim potezima. Postoje dva osnovna tipa kurzivnoga pisma: *knjiški kurziv* i *kancelarijski kurziv*. Kancelarijski kurziv razvio se u kancelarijama u kojima su se pisala javna pisma ili registri. Tipični primjer može se vidjeti u *Registru Bratovštine sv. Antuna* u Belom na otoku Cresu.⁵

2.2. Širenje glagoljice

Glagoljica nije bila samo pismo, ona je imala veliko značenje za održanje hrvatskoga etničkog identiteta. Uspješno se othvala pritiscima crkvene hijerarhije koja nije bila glagoljaška.

Kao način mišljenja, životni stav i spontani duhovni pokret, svojevrsna ideološka projekcija društvenog položaja te svakodnevne, pastorizacijske, katehetičke i ine pragmatike hrvatskih glagoljaša (a podjednako i njihovih moravskih, panonskih i makedonskih prethodnika), glagolizam je glagoljaško duhovništvo trajno određivao kao polivalentnu funkciju sredine u kojoj je ono živjelo i djelovalo. Hrvatski su glagoljaši bili tako ne samo čuvari tradicionalnoga pisma – glagoljice, slavenskoga liturgijskog jezika i književnosti, nositelji vjerskoga života, voditelji pravnih i administrativnih poslova na narodnom jeziku (notarijat, blagajnički registri, zapisnici iz matica, "brašćinski" registri, općinski zapisnici, rukopisi statuta, notarski protokoli itd.), nego i angažirani pučki prosvjetitelji i pisci. Njihova *ars verborum*, stoljećima njegovano stilski iznijansirano jezično stvaralaštvo, postaje osnovicom razvoja bogate hrvatske renesansne književnosti čakavske Dalmacije i Dubrovnika

⁵Isto, str. 17.

Tijekom srednjega vijeka za razvoj i širenje glagoljice važna su tri biskupijska središta. Senjsko-modruška biskupija prva je počela sa služenjem glagoljaške mise i to uz pisano dopuštenje pape Inocenta IV. Takva odluka imala je jako veliko značenje za daljnji procvat glagoljaške kulture. Hrvatska je bila jedina zemlja u Europi koja je dobila dopuštenje za korištenjem tog pisma u liturgiji. Grad Senj je u srednjem vijeku imao čak 20 samostana te je bio važno kulturno i duhovno središte. Krbavska biskupija mogla se podičiti visoko razvijenim pravnim poretkom među srednjovjekovnim Hrvatima. Treća biskupija je Otočačka biskupija.

Grad Zadar igrao je bitnu ulogu za svećenike glagoljaše koji su tamo stanovali te se školovali. Tako je u Zadru postojala škola za pripremanje svećenika. Bio je izuzetno privlačno područje djelovanja u kojemu bi dotadašnji svećenici često postajali kapelani na posjedima zadarskih plemića. U Zadru se nalazi središnji samostan, odakle su se glagoljaši dalje kretali na sjever, odnosno jug. Kretanja prema Dubrovniku, Istri, Velom Lošinju, Pagu, Krku... Svećenici glagoljaši su posebno bili usmjereni prema obali.

Kada govorimo o gradu Zadru, bitno je spomenuti koliko je on zaista bio važan za redove svećenika glagoljaša. Brojni su Zadrani znali najosnovnije elemente pismenosti te su znali čitati i pisati. Na takvu kulturu utjecali su svećenici.

Iz Zadra i susjednih seoskih naselja, i na kopnu i na otocima, od druge polovice 14. do kraja 15. st., za koje doba postoji vrlo dobro sačuvana arhivska građa u Zadru, raspoložemo s možda desetak tisuća zapisanih oporuka. Oporuke pišu seljaci, mornari, krojači, svećenici, kanonici, plemići, biskupi, jednom riječju svi staleži i, skoro bismo mogli reći, svaki stanovnik. Neobično je velik broj sačuvanih oporuka, a Zadar u to doba rijetko kada prelazi pet tisuća stanovnika. Tako neobično velik broj oporuka znak je visoke kulturne razine.⁷

⁶ Hercigonja, E., 2009., *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA, Zagreb, str. 15

⁷ Runje, P., 2003., *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin, str. 102.

Benediktinci su dali velik doprinos glagoljskoj kulturi i književnosti. Taj najstariji katolički red došao je u Istru već u VI. st. Otvarali su i vodili škole pružajući osnovno obrazovanje djece, učeći ih latinicu i glagoljicu. Prepisivali su i prevodili knjige, pritom svaki put dodajući nešto novo. Pomogli su hrvatskoj redakciji glagoljskih knjiga tako što su prilagođavali glasove, oblike i riječi crkvenoslavenskoga jezika. Papa Inocent IV. igrao je važnu ulogu u starohrvatskoj višejezičnosti i višepismenosti. On je 1252., na zahtjev benediktinskog samostana svetog Nikole u Omišlju na otoku Krku, dozvolio benediktinskim svećenicima upotrebu glagoljice te u crkvi upotrebu staroslavenskog hrvatskog umjesto latinskog.

Glagoljsko pismo je u štampi prvi put upotrijebljeno u 15. st. Vezujući se na izdavačku djelatnost glagoljaša jedno stoljeće kasnije, važno je spomenuti da se dio izdanih naslova otisnuo i prikazao u nekim od najuglednijih venecijanskih oficina. Enciklopedijska literatura prvi je put prikazala glagoljicu u djelu *Alphabetum Illiricum Divi Hieronymi*; Talijani su je nazivali bukvice.

Glagoljica i ćirilica isprepliću se od samih početaka. Oba pisma upotrebljavaju intelektualci. Često su bivale pronađene ćirilske bilješke u glagoljskim rukopisima, od strane anonimnih pisaca. Osim toga, bilo je primjera gdje glagoljaš počne pisati glagoljicom, a završi ćirilicom ili obratno.

Utemeljenje samostana *Na Slovanech* bilo je od važnog utjecaja za miješanje tradicije i kulture Hrvatske i Češke u ono doba srednjeg vijeka. U taj je samostan 1347. pozvano čak osamdesetak hrvatskih glagoljaša benediktinaca. Jedno od najvažnijih djela pisano na glagoljici je svakako *Češka glagoljička Biblija*, od koje je danas ostao sačuvan samo II. dio. Pisali su je Česi koji su od hrvatskih glagoljaša naučili glagoljično pismo.

Slika 4-Češka glagoljička Biblija (Izvor:: http://www.svjetlopis.web44.net/hr_kultura/hr_glagoljasi_u_pragu.htm, pristupljeno 16. ožujka 2017.)

Obrazovan narod Češke svakako je primijetio trud hrvatskih glagoljaša, uvidjevši kako su dosljedno jačali pojavu crkvenoslavenskoga i latinskoga kao liturgijskih jezika. Svjetonazori dviju država bili su vrlo slični. Češka je težila tomu da se oslobodi "okova" latinskog jezika. To je dovelo i do formiranja emauskoga glagoljaškog kruga u Češkoj (odn. Pragu), što za glagoljaše znači priznanje, baš kao i obogaćivanje srednjovjekovne književnosti vrijednim fondom tekstova.

Danas su od velike važnosti tri ustanove u Češkoj koje čuvaju hrvatske glagoljičke dragocjenosti: spomenuti samostan *Na Slovanech*, *Narodni muzej* na Vaclavskom Namjesti i *Sveučilišna knjižnica Klementinum* kod Karlova mosta.

3. NATPISI NA GLAGOLJICI

Na glagoljaškom području se u srednjem vijeku učvrstila svijest o suverenitetu narodnog pisma i jezika, svijest o tome da glagoljsko pismo doista može zamijeniti latinski jezik. Tako se glagoljica proširila na sva područja pismenosti te je postala sveprisutna. Na glagoljici su pisani diplomatski dokumenti, moralno-didaktička proza, svjetovni romani, kronike, crkvena prikazanja, klesani su natpisi u kamenu.

Naposljetku je i mnogim srednjovjekovnim legendama nadahnuta usmena književnost.

Slika 5-nalazišta glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera (Izvor: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=21348, pristupljeno 1. rujna 2019.)

U ovom poglavlju bit će govora o glagoljskim natpisima, od kojih najveću važnost svakako ima *Bašćanska ploča*. Njezino otkriće možemo nazvati revolucionarnim. Pronađena je na otoku Krku, koji možemo nazvati kolijevkom glagoljaštva. Tome u prilog ide činjenica da je – od ukupno 700 - na otoku pronađeno čak 469 glagoljskih rukopisa na pergameni i papiru. Na području Krčke biskupije su sačuvana 303 tiskana glagoljska misala i 87 časoslova. Dosta je rukopisa s vremenom i nestalo, no svi ovi nalazi dokazuju kako oni uspješno odolijevaju vremenu. O važnosti govori i zanimljiva činjenica da je u 17. stoljeću gotovo svaka otočna obitelj imala rođaka glagoljaša.

Osim Krka, većina natpisa potječe s područja Istre, Kvarnera, Hrvatskoga primorja, Zadra i ostalih otoka te nešto manje iz unutrašnjosti Hrvatske. Natpisi se mogu naći na raznim mjestima: u crkvama, privatnim kućama, konobama ili u obliku epitafa na nadgrobnim spomenicima. Takvi natpisi prikazivali su svakodnevni život, temperamente ljudi u određenom području, njihove navike, sretne i tužne trenutke.

Bez ikakve dvojbe najpoznatiji i najveći hrvatski glagoljaški spomenik je *Bašćanska ploča*. To je najstariji poznati dokument u kojemu je hrvatsko ime pisano na

hrvatskom jeziku. Pisana je prijelaznim tipom glagoljice, odnosno umjereno oblim. Datira iz vremena otprilike 1100 godina prije Krista. Teška je čak 800 kg te velika 2 metra. Bašćanska ploča ima 402 slova i 107 riječi. Pismo je hrvatsko glagoljsko, a jezik na kojemu je pisan spomenik je hrvatsko – čakavski, s elementima crkvenoslavenskog liturgijskog jezika. U trećem retku Bašćanske ploče jasno piše "Zvonimir, hrvatski kralj". To je zapravo bio dokaz postojanja Hrvatske, još od najranijih dana. Zbog toga je ploča nazvana i "krsnom listom Hrvata". Tekst s ploče danas je poznat gotovo u cijelosti. Također, ploča označava sjeverne granice Zvonimirova kraljevstva na otoku Krku. Utvrđeno je da je to zapravo potvrda o donaciji zemljišta kralja Zvonimira benediktinskom samostanu.

Slika 6-Bašćanska ploča (Izvor: <http://www.croatianhistory.net/etf/basska.html>, pristupljeno 17. ožujka 2017.)

Ploča je pronađena 1851. u tlu crkve sv. Lucije u Jurandvoru pokraj Baške na otoku Krku. Služila je kao lijeva pregradna ploha koja je odvajala prostor za svećenstvo od prostora za puk. Odmah po svojem pronalasku, postala je zanimljiva znanstvenicima te svakako ponudila informacije o glagoljici toga doba. Ona je također dokaz hrvatske kulture koja seže u daleku prošlost.

S Krka potječe još jedan vrlo bitan glagoljički spomenik, a to je *Krčki natpis*. Ovaj

je natpis nastao negdje u 11. st., što ga čini starijim i od Bašćanske ploče. Pisan je hrvatskim jezikom i oblom glagoljicom. Nađen je u samom gradu Krku, gdje se nalazi i danas – ugrađen u zid kanoničke kuće. Smatra se da izgradnja toga zida može biti usko povezana s događajima u Rimskoj Republici. Na natpisu se spominju tri stara hrvatska imena: Radonja, Rugota i Dobroslav; to su imena graditelja benediktinskoga samostana ili crkve.

Slika 7-Krčki natpis (Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33824>, pristupljeno 17. ožujka 2017.)

Valunska ploča pronađena je na otoku Cresu. Nazvana je po mjestu Valunu, u blizini kojega je nađena – točnije, na groblju. Godine 1912. ugrađena je u zid sakristije valunske župne crkve. Napisana je u 11. st. Na njoj su uklesana dva kratka teksta istovjetna sadržaja, pisana dvojezično: hrvatskim i latinskim jezikom, odnosno glagoljicom i latinicom. Pripada obloj glagoljici. U vrijeme kada je Valunska ploča bila uklesana, na otoku Cresu nalazilo se romansko i hrvatsko stanovništvo. Otuda dvojezičnost. Ona vjerno prikazuje tadašnji suživot na Cresu.

Ovaj spomenik možemo vidjeti kao nagovještaj buduće opće situacije u hrvatskoj kulturnoj povijesti koja je obilježena upravo dvjema specifičnim determinantama: trojezičnošću i tropismenošću. Trojezičnost se sastoji od latinskog jezika, koji se upotrebljavao u svim (naj)bitnijim područjima neke države, dakle, u znanosti,

književnosti, pravu i slično. Staroslavenski jezik pojavio se nešto kasnije te je zahtijevao prilagodbu – ponajprije na fonološkoj razini. Koristio se prije svega u narodu, kao živi govor, a tek kasnije u knjigama i rukopisima. Hrvatski jezik počinje svoju povijest oko god. 1100. Kada govorimo o počecima hrvatskog jezika, oni su usko vezani uz čakavsko narječje.

Tropismenost nam donosi latinicu, glagoljicu i hrvatsku ćirilicu. Latinica se svojom pojavom čvrsto ukorijenila među narod. Od XIV. stoljeća ona postaje medijem i pisane prakse na hrvatskom jeziku. Glagoljica je djelovala u razdoblju od posljednjih desetljeća IX. stoljeća do XIX. stoljeća. Hrvatskom ćirilicom pisani su statuti, razni književni tekstovi, isprave i slično.

U grobnici koju je pokrivala Valunska ploča počivali su članovi obitelji iz triju naraštaja: baka Tjeha, sin Bratohna i unuk Juna. Ploča je svjedok pismenosti Hrvata, koja se javlja vrlo rano. Pismenost je omogućila ne samo razvoj u kulturnom, nego i u materijalnom i ekonomskom smislu.

4. PRAVNI SPOMENICI

Glagoljica je, zbog svoje važnosti, prešla granice Crkve te se počela koristiti i za druge poslove u državi.

Vindolski zakonik najstarija je slavenska kodifikacija odredaba tradicionalnoga (pra)slavenskoga običajnog prava. Dakle, najstariji je pravni tekst na hrvatskom jeziku, drugi po starosti zakonik u slavenskom svijetu (prethodi mu *Ruska pravda* iz 1280.). Sastavljen je 6. siječnja 1288. u Novom Vinodolskom. To ga čini jednim od najvažnijih pravnih spisa srednjovjekovnog europskog prava. Ima 17 stranica i sadrži 75 članaka. Sastavila ga je komisija od 42 člana iz 7 vinodolskih općina. U tom pravnom spisu uređen je odnos krčkih knezova i vinodolskog stanovništva. Zakonikom se prihvaćaju "stari dobri običaji": obrađeno je kazneno pravo sa sustavom globa, kazni, feudalnih davanja, kazne za krađe, uvrede časti, baštinsko

pravo, ozljede... Važan je dokument za proučavanje ranog feudalizma u Hrvata te sadrži mnogo vrijednoga materijala za povijest prava. Kroz godine je preveden na nekoliko svjetskih jezika, što zaista svjedoči o velikom zanimanju za njega.

Istarski razvod najstariji je među razvodima, koji je izvorno pisan na latinskom, njemačkom i hrvatskom jeziku, pri čemu se očuvao samo hrvatski u prijepisu na glagoljici iz 1546. Do sastavljanja Istarskog razvoda došlo je zbog nesuglasica između triju strana – pazinskoga kneza, Venecije i akvilejskog patrijarha. Interes za određivanjem općinskih granica iskazivali su zbog neriješenih pitanja koja su se odnosila na pravo na ispašu, napajanje stoke i sječu šuma. Komisija je obilazila teren te utvrđivala granice na sljedeći način: najprije pod zakletvom ispitivajući stare ljude koji “dugo pamte i puno znaju”, zatim čitajući stare isprave o prijašnjih granicama te konačno pronalaženjem graničnih oznaka na terenu – u obliku usječenih križeva, kamenja na zemlji i slično. Kao granični potezi se, osim potoka tokova i rijeka, morske obale i vrhova brda, spominju i samostreli.

Pravilo (Regula) sv. Benedikta. Ovo Pravilo sastavljeno je od 73 uglavnom kratka poglavlja. Napisano je skromno (od strane tri redovničke ruke, koje su se izmjenjivale), ne namećući se kao jedini pravi put redovničkog života. Prihvaća da postoji još mnogo koraka do savršenstva. Nudi instrumente preko kojih će se ostvarivati dobra djela i poniznost. Iako sam naziv odaje poslušnost, čvrsto vođenje i strogoću, to zapravo i nije bilo tako. Benedikt se brinuo o humanoj crti te o osjećajima benediktinaca, ostavljajući im na volju razgovarati o naredbama ukoliko se nekome čine preteškima. Isto tako, kazne za kršenje pravila bile su relativno blage, po nekima čak i preblage. Pravilo, između ostalog, propisuje da monasi trebaju imati bolju odjeću za putovanja u odnosu na onu koje nose svakodnevno.

Stariju monašku tradiciju Sv. Benedikt je ovim Pravilom probudio te joj dao nove smjernice za budućnost. Vrlo brzo Pravilo se proširilo po cijeloj Europi, što govori o njegovoj kvaliteti. Nije dugo trebalo da ono postane temelj zapadnog monaštva – bila je jedina Regula na Zapadu do 12. st. - te su se prema njoj ravnali gotovo svi samostani. Tako se uvelike oblikovao i zapadni pravni sustav.

5. LITURGIJSKI TEKSTOVI

Nakon što je odlučeno da se liturgija po rimskome obredu može ravnopravno obavljati na latinskom i na crkvenoslavenskome jeziku, započelo je najvažnije razdoblje hrvatskog glagoljaštva ("zlatno doba glagoljaštva"). Tekstovi su se pisali usustavljenim pismom i jezikom te se glagoljica učvrstila u liturgijskoj uporabi. Najveći broj rukopisnih liturgijskih knjiga datira upravo iz 14. i 15. st. Jaka glagoljaška središta u to doba bila su Beram, Hum, Krk, Lindar, Rijeka, Roč i druga.

5.1. Misali

Misal je temeljna bogoslužna knjiga Katoličke crkve. Sadrži sve tekstove koji se čitaju na misi kroz liturgijsku godinu, s uputama za pojedine obredne dijelove. Dijelovi misala su Temporal, Ordinarij, Kanon, zavjetne mise i mise za mrtve, Sanktoral, Komunal i obredni tekstovi.⁸ Misalom su se isprva služili samo redovnici, a kasnije i ostali kler. Kroz povijest su se razvijali različiti tipovi misala.

Misal kneza Novaka (1368.) najstariji je datirani glagoljski misal, predložak za prvu hrvatsku tiskanu knjigu. Misal je ukrašen s 480 inicijala i šest minijatura. U inicijalima prevladavaju crvena, plava i zlatna boja. Elementi koji dekoriraju korpus inicijala su pleteri od dviju ili četiriju traka koje rijeko nagriza pasja ili ptičja glava; vitice, palmete i polupalmete; nizovi srdaca, stilizirane sjemenke, lišće, cvjetovi, ljiljani... Misal je ukrašen sa šest minijatura, koje prikazuju evanđeliste Mateja, Marka, Luku i Ivana, zatim Raspeće i Isusa okrunjena trnovim vijencem. Evanđelist Matej prikazan je s otvorenom knjigom, Marko s razvijenim svitkom u ruci, Luka sa zatvorenom knjigom, a Ivan drži razvijeni svitak. Raspeće je prikazano na cijeloj stranici. Isus okrunjen trnovim vijencem nad otvorenim grobom prikazan je također na cijeloj stranici.⁹ U odnosu na istodobne latinske misale, Misal kneza Novaka sadrži neke liturgičke osobitosti, npr. ritualni tekst o blagoslovu soli i zobi na blagdan sv. Stjepana. Danas se Misal čuva u Nacionalnoj knjižnici u Beču.

⁸ Nazor, A., 2008., "Ja slovo znajući govorim...", ERASMUS NAKLADA, Zagreb, str. 33.

⁹ Isto, str. 33.-34.

Slika 8-Misal kneza Novaka (lijevo) i Berlinski Misal (desno), (Izvor: <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&iid=19335>, <http://www.nsk.hr/izlozba-o-hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/hrvatskoj-glagoljici-u-francuskoj-palaci-tau/>, pristupljeno 1. rujna 2019.)

Berlinski misal (1402.) najstariji i među najbolje očuvanim rukopisima Bartola Krbavca, pisca i iluminatora. Njemu se uz *Berlinski misal* pripisuju još i *Ročki misal* i *Ljubljanski misal*. Slika uglavnom biblijske motive i portrete svetaca. *Berlinski misal* dobio je ime po mjestu u kojem je pohranjen – Staatsbibliothek u Berlinu. Kodeks ima 218 pergamentskih listova, na svakom je listu 31 redak pisan u dva stupca. Svaki novi tekst misala počinje inicijalom u jednoj od tri veličine: veliki, srednji i mali. Kodeks je pisao Bartol Krbavac za popa Vuka (Vika), sinovca Vitka, opata benediktinskog samostana sv. Jurja na rijeci Koprivi (Zrmanja), današnjem obrovačkom grobištu. *Berlinski misal* sadrži: temporal s dodanim dijelom s 8 votivnih misa, red sv. mise, votivne mise, kalendar, sanktoral, komunal i ritualne tekstove.¹⁰ Skoro svaki stupac ima poneki obojani inicijal, a povećana slova su u cijelom tekstu ispunjena crvenom bojom. Inicijali su crtani perom cinoberom,

¹⁰ *Old croatian literature*, izvor: <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&iid=19335>, pristupljeno 1. rujna 2019.

plavom i zelenom bojom.

Kijevski listići jedini su sačuvani liturgijski kodeks iz 10. stoljeća. Najstariji su kanonski staroslavenski tekst i najstariji sačuvan tekst pisan glagoljicom. To je fragment sakramentara sačuvan na 7 listova, a izrazite je češko-moravske jezične osobine. Jezične, paleografske i grafičke karakteristike upućuju na južno hrvatsko područje kao mjesto nastanka. Sadrži misne obrasce u čast Sv. Klementa i Sv. Felicite, misne obrasce za dane kroz tjedan te misne obrasce za mučenike i sve nebeske sile. *Kijevski listići* sadrže tri misne molitve po uzoru na gregorijansku tradiciju sakramentara, predslavlja (prefacije) te jednu dodatnu molitvenu formulu u misnom obrascu svih nebeskih sila.¹¹

U svojem malom formatu, knjiga je lako prenosiva te je služila misionarima. Prva stranica listića, na kojoj se nalazi molitva Mariji, vjerojatno je pisana u 12. stoljeću i to hrvatskim jezikom. Listići su pronađeni u Jeruzalemu u 19. stoljeću, od strane Antonina Kapustina. Po završetku revolucije, prebačeni su u Središnju znanstvenu knjižnicu ukrajinske Akademije znanosti, gdje se na čuvanju nalaze i danas.

5.2. Brevijari

Brevijar je liturgijska knjiga Katoličke crkve, koju svećenici i redovnici zajedno čitaju i mole. Razlikuju se korski brevijari za zajedničko moljenje i brevijari kraćih čitanja za privatno moljenje. Dijele se na Temporal i Sanktoral.

Brevijar Vida Omišljanina zbirka je biblijskih, liturgijskih tekstova koju je za potrebe župne crkve u istarskomu mjestu Roču prepisao 1396. Vid iz krčkoga mjesta Omišlja. Moguće je da se to dogodilo u omišaljskom skriptoriju. Vid se rukopis potrudio ilustrirati, uz ostalo, brojnim inicijalima, odnosno početnim velikim slovima teksta. Brevijar je težak 10 kg i napisan je na pergameni izrađenoj od 117 ovčjih koža. Danas se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.¹²

¹¹ Kuhar, K., Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. stoljeća, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 22, No. 3, 2014., izvor: Hrčak, pristupljeno 1. rujna 2019.

¹² *Lica kulturnog identiteta*, izvor: <http://www.kvarner.hr/kultura/glagoljica.html>, pristupljeno 1. rujna 2019.

Brevijar popa Mavra (1460.) jako je važan po Sanktorolu jer u njemu ima vlastitu službu u čast Svete braće Ćirila i Metoda. Brevijar je pisan na pergameni, gdje su stupci ukrašeni inicijalima u crvenoj i zelenoj boji; inicijali u obliku vitica, zubaca i spirala. *Brevijar popa Mavra* napisan je u dvama stupcima po 30 redaka ustavnom glagoljicom. Pisao ga je Blaž Baromić u Konavlima, kada je ondje 1460. bio u službi, za vrbničkoga popa Mavra, pa je po vlasniku i nazvan. I pisar i naručitelj spominju se u zabilježci na početku teksta. Kalendar je naknadno (1471.) dopisao pop Jure iz Baške. Brevijar donosi treću, dotada nepoznatu, inačicu službe Sv. Ćirila i Metoda. Vrlo je zanimljiv kult Sv. Ilije kakav se nalazi u latinskim knjigama zagrebačke crkve, pa se naslućuje da je taj kult hrvatskim glagoljašima stigao iz francuskih obrednih knjiga preko Zagreba.¹³

6. HRVATSKA SREDNOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST

Glagoljaške knjige preostale iz srednjega vijeka pokazuju kako se pisana riječ prenosila iz mjesta u mjesto. Knjige više nisu samo materijalna vrijednost, one imaju značenje puno dublje od toga. Postaju duhovno i kulturno obogaćenje neke sredine ili pojedinca. Postaju simbol znanja i napretka. Zahvaljujući njima, svećenici glagoljaši su stjecali solidno i stručno teološko i književno znanje. Svećenici glagoljaši su u oporukama ostavljali svoje knjige u župama u Krbavi, Župi Lapac i na drugim mjestima djelovanja.

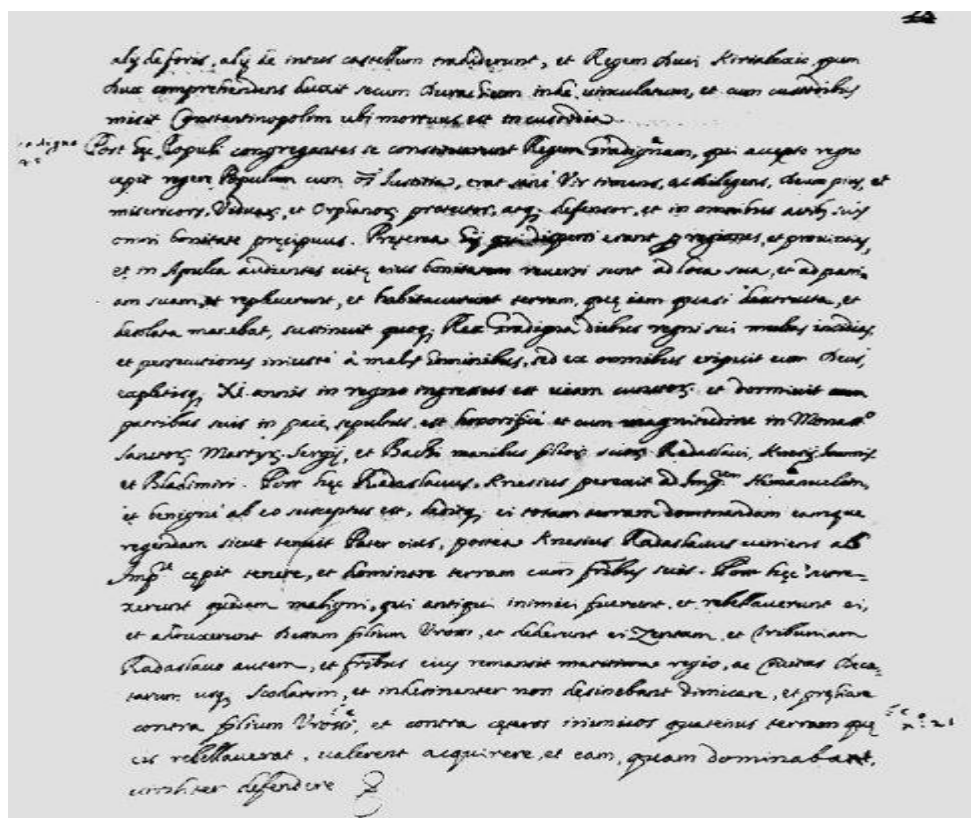
Pisanje glagoljicom se najprije razvilo u onim dalmatinskim gradovima koji su bili pod upravom Bizanta, a kasnije se proširilo na znatan dio hrvatskoga etničkog prostora: Kvarnerske otoke, Istru, Dalmaciju, Liku, Krbavu, Pokuplje i Pounje.

Lucidar je enciklopedija srednjovjekovnog znanja; zbirka vjerovanja o materijalnom i duhovnom svijetu, opisanih na temelju antičkoga iskustva iz kršćanske perspektive. Pisan je u obliku dijaloga između učenika i učitelja. Popovi glagoljaši

¹³ Nazor, A., 2008., *„Ja slovo znajući govorim...“*, ERASMUS NAKLADA, Zagreb, str. 45.

su ga početkom 15. st. preveli sa češkog na hrvatski jezik. Jedan od prevoditelja bio je glagoljaš iz Istre, koji dodaje svoj tekst o Istri te se divi svojem zavičaju. Krajem 12. st. nastaje kompilacija tekstova enciklopedijskog karaktera namijenjena širem puku, na njemačkom jeziku.

Ljetopis Popa Dukljanina srednjovjekovna je kronika slavenskih vladara nastala u 12. st. Autorovo ime i prezime su nepoznati, poznata je jedino činjenica da je Ljetopis sastavio neki katolički svećenik. Kronika sadrži popis goto-slavenskih vladara od kraja 5. do sredine 12. st. Godine se u Ljetopisu spominje samo kao razdoblja u kojima je vladar vladao, no nema konkretnih datuma. Original spisa pisan je ćirilicom. Očuvan je latinski prijepis. Na hrvatski jezik preveden je u 14. st., pri čemu mu je dodana građa iz hrvatske povijesti, pa tako i *Legenda o smrti kralja Zvonimira*.

Slika 9- Ljetopis Popa Dukljanina

(Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=37723>, pristupljeno 18. ožujka 2017.)

Rumanac trojski (Roman o Troji) viteški je roman o padu Troje, nastao prema zapadnoeuropskom tekstu na latinskom jeziku, s ogromnim utjecajem kršćanske i viteške etike. Dakle, nije nastao prema Homerovoj *Ilijadi*, što bi prva asocijacija možda mnogima i bila. Smatra se da potječe iz sjevernog Hrvatskog primorja ili južnočakavskog područja. Antički junaci romana prikazani su kao vitezovi i srednjovjekovni feudalci. Roman je spadao u omiljenu svjetovnu literaturu te je preveden na nekoliko svjetskih jezika. U nekim se zemljama nalazi u dužim varijantama, pri čemu ona hrvatska ostaje zakinuta za neke od (najljepših) ljubavnih pripovijesti.

Muka Sv. Margarite latinska je dramatizirana biblijska legenda o mucu i smrti Margarite te o životu i stradanju kršćanskih mučenika. Margareta je bila kćer poganskog svećenika te samo postojanje legende pokazuje koliko je ona bila popularna. U djelu prevladava narodni i pastoralni ton. Po svojoj temi spada u svetačke legende. Dramatizirala se na kraju 15. stoljeća - hrvatski prijevod je sačuvan u Pariškom zborniku te u Oxfordskom zborniku na glagoljici. Kasnije se širila u prijevodima. Sačuvane su dvije glagoljske verzije iz 15. st. i tri latinička rukopisa.

Bitno je naglasiti kako u srednjem vijeku još nema razvijene institucije autorstva ni autonomije književnosti kao danas. Velik broj tekstova ostao je anonimn. Pisali su ih najčešće klerici ili ljudi koji imaju veze s crkvenim životom. Teme su većinom bile religiozne zbog svoje funkcije prema Crkvi, uz nekoliko iznimaka. Prevladava nizak stil i jednostavnost tekstova, kako bi služili svrsi kojoj su bili namijenjeni. Upravo zbog te svoje jednostavnosti u pisanju, jasno možemo vidjeti da su bili namijenjeni puku i da im je glavni cilj bio prenijeti poruku. Dio puka je i dalje bio nepismen i neobrazovan (ili manje obrazovan) te se pokušalo svima pristupiti na jednak način, kako bi svi mogli sudjelovati u crkvenom životu zemlje. Čak se i danas u nekim hrvatskim crkvama koristi glagoljaška liturgija.

Glagoljaške knjige (pisane i tiskane) danas se nalaze po mnogim državnim knjižnicama i muzejima diljem svijeta, točnije u 26 različitih država. Neke od njih su Austrija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Češka, Francuska, Njemačka, Portugal, Rusija i druge.

7. ALEJA GLAGOLJAŠA

Čakavski sabor danas je kulturna udruga sa sjedištem u Žminju, koju čini savez od 21 katedre (pravne osobe): Buzet, Cres-Lošinj, Grobnik, Klana, Kostrena, Krk, Labin, Mošćenice, Novi Vinodolski, Opatija, Otočac, Pazin, Poreč, Rab, Rijeka, Roč, Ronjgi, Savičenta, Škrljevo, Zagreb i Žminj.¹⁴ Sabor je osnovan 1970., u vrijeme obilježavanja 25. obljetnice sjedinjenja Istre s maticom zemljom Hrvatskom. U to su se vrijeme analizirali rezultati razvoja Istre u gospodarskom i kulturnom životu te se u pojedinim manjim mjestima počeo ostvarivati program revitalizacije.

Zvane Črnja, tadašnji glavni tajnik Čakavskog sabora, predložio je projekt pod nazivom Aleja glagoljaša. Idejni autor Aleje glagoljaša je Josip Bratulić, dok je autor skulptura Želimir Janeš. Aleja glagoljaša predstavlja spomen-obilježje glagoljašima i glagoljaštvu te se nalazi uz cestu od Roča do Huma. Na samom početku, bilo je predviđeno osam spomen-obilježja, kasnije je taj broj narastao na jedanaest. Deset obilježja je od kamena, a Gradska vrata su izrađena od bakra. Svako od spomen-obilježja ima neku simboliku.

Spomen-obilježja koja čine Aleju glagoljaša su sljedeća:

- *Stup Čakavskoga sabora*

To je dva metra visoki kameni spomenik u obliku glagoljskog slova S, koje simbolizira logos, um, razbor. Slovo S označava simbol početka slavenskog pisma i pismenosti.¹⁵ Spomenik je postavljen tako da ga Sunce (S) obasjava za sunčanih dana od rana jutra, ali ga sunčeva zraka također pozdravlja u sumrak.

¹⁴ *Istrapedia*, izvor: <https://www.istrapedia.hr/hrv/532/cakavski-sabor/istra-a-z/>, pristupljeno 7. rujna 2019.

¹⁵ Bratulić, J., 1995., *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, str. 69.

- *Stol Ćirila i Metoda (kameni okrugli stol)*

Autor skulpture, prof. Źelimir Janeš, ističe *okruglost* kao glavni simbol stola jer iz okruglosti nastaje neophodno *kretanje*. Stol je mjesto uz koje se skupljaju ljudi na blagovanje, razgovor i dogovor. Stol donosi zajedništvo, zajedničko promišljanje, kulturu i ravnopravnost onih koji se oko njega okupljaju. Źivo trajanje stola Sv. Ćirila i Metoda dodatnu pojačavaju čempresi koji su sugestivni i za taj kraj, a i za oči koje gledaju taj kraj, taj pejzaž.¹⁶

Slika 10- stol Ćirila i Metoda

(Izvor: <https://povijest.net/istarski-puti-3-aleja-glagoljaša/>, pristupljeno 1. rujna 2019.)

- *Katedra Klimenta Ohridskog*

Kliment Ohridski najpoznatiji je učenik poznate braće Ćirila i Metoda. U današnjoj Makedoniji je na Ohridu organizirao slavensku crkvenu pokrajinu i nastavio rad svojih učitelja. Kroz njegovu školu, prvo slavensko sveučilište, prošlo je oko 3.500 učenika. Katedra Klimenta Ohridskoga postavljena je u prirodu; u prirodi se

¹⁶ Bratulić, J., 1994., *Aleja Glagoljaša Roč-Hum*, Znamen, Zagreb, Pazin, Roč, str. 22

nalazilo i prvo slavensko učilište. Učitelj je sjedao na kamenoj katedri, dok bi se učenici posjedali na stolce oko katedre te tako pratili predavanja.

- *Glagoljski lapidarij*

Lapidarij predstavlja spremište kamenih fragmenata arhitekture i skulpture važnih za arheologiju i povijest umjetnosti. Nalazi se uz crkvu sela Brnobići, gdje su u zidu izloženi najvažniji i najstariji glagoljski spomenici. Čast postavljanja samog Lapidarija pripala je Branku Fučiću, čovjeku koji je zaslužan za otkriće najvećeg broja glagoljskih kamenih natpisa. Ti su spomenici sljedeći: Plominski natpis, Kninski ulomak, Valunska ploča, Krčki natpis, Plastovski ulomak, Bašćanska ploča, kamenica za blagoslovljenu vodu, Grdoselski ulomak, Kustodija iz Vrha, dio Senjske ploče, Supetarski ulomak.¹⁷

- *Klanac Hrvatskoga Lucidara*

Lucidar je srednjovjekovna knjiga općeg znanja, dijelom slična današnjim enciklopedijama. Jedna je redakcija s latinskog jezika prevedena na njemački te s njemačkoga na češki, a naši su je glagoljaši s češkoga preveli na hrvatski u prvoj polovici XV. st.

Na tom se mjestu u Aleji nalazi gromada kamenja s kamenom koji simbolizira oblake nad Učkom, koju je glagoljaš usporedio s Olimpom (vrlo vjerojatno je bio podrijetlom iz Istre): *Vaspet je jedna vlast jaže zovet se Istrija. O v tej zemlji je jedna gora jaže zovet se latinski Olinfos ježe je Učka. I te gori visokost ide daže pod oblaki.*¹⁸

- *Vidikovac Grgura Ninskoga*

Ovo spomen-obilježje postavljeno je 1979., a prikazuje visoku kamenu knjigu s uklesanim slovima glagoljice, ćirilice i latinice. Pisma su poredana tako da se slova

¹⁷ Isto, str. 35.

¹⁸ Isto, str. 39.

Iako i jednostavno prepoznaju; zapravo su služila tome da mnogi svoja prva slova glagoljice nauče na toj tablici. Posvećen je biskupu Grguru iz X. stoljeća.

- *Uspon Istarskog razvoda*

Uspon Istarskog razvoda najimpozantniji je spomenik Aleje, na obronku podno Huma. Kroz kamena vrata u obliku jednog od glagoljskih slova, put vodi pored glagoljskih kamenih slova koja ispisuju riječ *Istarski razvod*. Istarski razvod je pravni dokument o razgraničenju teritorija između susjednih komuna u Istri. Zemlji se utvrđivala međa na način da su svi oni koji su znali gdje se nalaze stare međe između općina došli na teren i određivali nove međe za obrađene zemlje, zajedničke pašnjake, prava na sječu šuma i napajanje stoke na pojilištima.

Nagađali su oko zemlje dugo i naporno, pozvali su svjedoke, stare ljude koji dugo pamte te najbolje o tome znaju reći pravu riječ. Riječ časnih staraca, kojima je misliti na drugi svijet, bila je odlučujuća za postavljanje nove, odnosno utvrđivanje stare granice.¹⁹

Slika 11- Uspon Istarskog razvoda

(Izvor: <http://www.istria-culture.com/aleja-glagoljasa-i131> , pristupljeno 1. rujna 2019.)

- *Zid hrvatskih protestanata*

¹⁹ Isto, str. 51.

Zid hrvatskih protestanata i heretika, kameni suhozid, ispred kojeg se u sredini nalazi stilizirani negativ glagoljskog slova S, djelo je domaćeg majstora. Unutar udubine uklesana su imena poznatih hrvatskih protestanata i heretika, poput Matije Vlačića Ilirika i Stjepana Konzula. Imena su poredana tako da ih sunce kao na sunčanom satu otkriva i pokriva. Na kamenim pločama suhozida uklesani su, pak, citati iz protestantskih knjiga.²⁰ Zid u ovom slučaju predstavlja konačnu istinu; svi oni koji se ne mire s ustaljenim pogledima na život i svijet, bili su pred zidom izbora gdje je trebalo donijeti teške odluke.

- *Odmorište žakna Jurja*

Odmorište predstavlja spomenik prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi. Žakan Juraj je znao da se priprema tiskanje prve hrvatske knjige, glagoljskog Misala, te je tom prilikom podijelio svoj oduševljenje istim napisavši u njega: "Vita, Vita, štampa naša gori gre!". Na odmorištu se nalazi sedam kamenih stolaca u vidu kamenih slova koja ispisuju ime žakna Jurja.

- *Spomen otporu i slobodi*

Spomen otporu i slobodi prikazuje tri kamena bloka koja se nalaze na prilazu u grad Hum. Tri bloka predstavljaju tri povijesna vijeka: stari, srednji i novi. Na najnižoj su kocki uklesani latinski stihovi rimskog pjesnika Lukana iz I. stoljeća, koji u prijevodu glase: *Slobodu je pritislo ljuto oružje, a ne zna da mačevi postoje zato da nitko ne robuje*. Na srednjoj je ploči glagoljicom i latinicom uklesan citat iz Istarskog razvoda: *Zato je pravica vapila da se krivica potare*. Najgornja kocka, posvećena novovjekovnoj borbi za slobodu i jednakost, predstavljena je stihovima *Mi smo pak Istrani, Hrvati pravi. Mi kano lavi svoje zemlje branimo*.²¹

- *Gradska vrata*

²⁰ *Povijest.net*, izvor: <https://povijest.net/istarski-puti-3-aleja-glagoljasa/>, pristupljeno 1. rujna 2019.

²¹ Na i. mj.

Grad Hum nekada je imao dvoja vrata: jedna su gledala na istok, druga na zapad. S vremenom su ta vrata nestala, no grad Hum svakako je zaslužio imati svečana gradska vrata koja će pričati o tradiciji grada i njegovoj povijesti. Gradska vrata izrađena su od bakra, s bukranijem (volovskom glavom s rogovima). Ona se svake godine svečano otvaraju na Dan Huma. Na sebi nose još i kalendar koji predstavlja 12 mjeseci u godini, odnosno prikazuje radove koji se odvijaju u svakom određenom mjesecu u godini; npr. siječanj – starac sjedi uz ognjište i grije ruke promrzle od rada oko kuće; lipanj – mjesec je košnje; listopad – doba je dubokog oranja.

8. ZAKLJUČAK

Glagoljica je vrlo bitna za poznavanje povijesti hrvatskog naroda. Razvila se za potrebe širenja kršćanstva. Benediktinci u Hrvatskoj su prihvatili staro(crkveno)slavenski jezik u njegovoj hrvatskoj inačici te pismo glagoljicu. Ti benediktinci - glagoljaši tako su širili i jačali kršćansku vjeru te bitno utjecali na mnogo više od same Crkve; na gospodarske i obrazovne sustave europskih prostora.

Glagoljica je nastala upravo u onom vremenu kada se hrvatski kulturni pejzaž počeo mijenjati. Ona se pojavila kao način razmišljanja, životni stav i spontani duhovni pokret hrvatskog naroda. Isprva je služila samo bogoslužju, dok je kroz neko vrijeme pristigla u sve sfere društva – upravo zbog toga što je neki nisu htjeli prihvatiti, izazvala je inat naroda. Slavenski narod je u glagoljici vidio priliku za potvrdom tradicije, zajedništva i jezika.

Za razvoj i širenje glagoljice najbitnije su Senjsko-modruška, Krbavska i Otočaćka biskupija. Hrvatska kultura obuhvaća djela koja su različita po načinu pisanog izražavanja: bili to natpisi na kamenim spomenicima, knjige, grafiti ili sl. Neki od najvažnijih spomenika i jesu pisani na kamenu. To su Bašćanska ploča, Krčki natpis i Valunska ploča.

Književnost je ipak još uvijek vezana za Crkvu te ima religioznu tematiku i motive. To zapravo i ne izaziva čuđenje s obzirom o kojim se godinama, odnosno stoljećima radi.

Opus djela pisanih na glagoljici zaista je velik. Svakako je potrebno veće zanimanje i veći broj stručnjaka za to područje jer su kultura i povijest nekoga naroda najveće bogatstvo koje on može posjedovati.

9. LITERATURA

a) Knjige

1. Bratulić, Josip, *Aleja glagoljaša Roč – Hum*, Znamen, Zagreb-Pazin-Roč, 1994.
2. Bratulić, Josip, *Leksikon hrvatske glagoljice*, Minerva, Zagreb, 1995.
3. Hercigonja, Eduard, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009.
4. Nazor, Anica, *Ja slovo znajući govorim...*, Erasmus naklada, Zagreb, 2008.
5. Runje, Petar, *Školovanje glagoljaša*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin, 2003.
6. Sambunjak, Slavomir, *Gramatografija Konstantina Filozofa Solunskoga*, Demetra, Zagreb, 1998.

b) Stručni članci

1. Kuhar, K., Slavenski liturgijski izvori od IX. do XIII. stoljeća, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 22, No. 3, Zagreb, 2014., Hrčak, 1. rujna 2019.

c) Internet izvori

1. Glagoljica, <http://www.kvarner.hr/kultura/glagoljica.html>, 17. ožujka 2017.
2. Hrvatska srednjovjekovna književnost, <http://hrvatskijezik.eu/knjizevnost/srednjovjekovna-knjizevnost/>, 18. ožujka 2017.
3. Hrvatska literatura, <https://glagoljica.hr/?rukopisi=i&id=19335>, 1. rujna 2019.
4. Lica kulturnog identiteta, <http://www.kvarner.hr/kultura/glagoljica.html>, 1. rujna 2019.
5. Istrapedia, <https://www.istrapedia.hr/hrv/532/cakavski-sabor/istra-a-z/>, 7. rujna 2019.
6. Aleja glagoljaša, <https://povijest.net/istarski-puti-3-aleja-glagoljasa/>, 1. rujna 2019.

POPIS PRILOGA

Slika 1- uglata glagoljica	4
Slika 2- Assemanijevo evanđelje (lijevo), Zografsko evanđelje (desno)	6
Slika 3- obla i uglata glagoljica	7
Slika 4- Češka glagoljička Biblija	11
Slika 5- nalazišta glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera	12
Slika 6-Bašćanska ploča.....	13
Slika 7-Krčki natpis	14
Slika 8-Misal kneza Novaka (lijevo) i Berlinski misal (desno)	18
Slika 9- Ljetopis Popa Dukljanina	21
Slika 10- stol Ćirila i Metoda	24
Slika 11- Uspon Istarskog razvoda	26